

RUS VA O'ZBEK TILLARIDA OTLARNING SEMANTIK VA MORFOLOGIK
XUSUSIYATLARI

Saforboyeva Rayxona Karimboyevna

*Termiz davlat universiteti 3-kurs talabasi**Ilmii rahbar: Falsafa fanlari doktori E. Bobomurodov*

Karimova Shoira Qadamovna

*Xorazm viloyati Bog'ot tumani 36-maktab**boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Bu maqola rus va o'zbek tillaridagi otlarda egalik kategoriyasini ifodalash usullariga bag'ishlangan. Morfologik konstruktsiyalar va ikkala tilning obyektivlik ma'nosi ham taqqoslanadi. O'zbek o'quvchilarining rus tilini o'rganishda ona tilining ta'siri haqida so'z yuritiladi.*

Tayanch so'zlar: *ot, predmet ma'nosi, morfologik ko'rsatkichlar, so'z semantikasi, grammatik ma'no, egalik kategoriyasi.*

Rus va o'zbek tilidagi otlar obyektivlik yoki hodisa ma'nosidagi so'zlarni bildiradi. Ikkala tilda ham otlarni aniqlashda bu kim? (кто это?) yoki bu nima? (что это?) savollari beriladi.

Obyektivlik ma'nosiga narsa va predmetlarning (dasturxon, qalam, libos – скатерть, карандаш, платье), shaxs va tirik mavjudot (talaba, Aleksandr Sergeevich, quyon, ot – студент, Александр Сергеевич, кролик, конь), o'simliklar (buta, g'o'za, gul – куст, хлопок, цветок), ijtimoiy hayot va tabiat hodisalari (yong'in, issiqlik, shamol – пожар, жара, ветер), mavhum munosabatlar (qo'rquv, yoshlik, do'stlik – страх, молодость, дружба) nomlarini bildiruvchi so'zlar kiradi.

Har ikki tilda otlarning ma'nolari o'xshashligiga qaramay, farqlar mavjud. Rus tilidagi otlar toifasiga jonli va jonsiz narsalarni, shuningdek, borliqning har qanday hodisalarini bildiruvchi mustaqil so'zlar kiradi (дождь, ненависть, чтение, мечта – yomg'ir, nafrat, o'qish, orzu). “Demak, rus tilida otlarning obyektivligining umumiy ma'nosi ma'lum morfologik ko'rsatkichlar bilan ifodalanadigan rod, son va holatning grammatik kategoriyalari bilan uzviy bog'liqdir” [1, 35-bet].

O'zbek tilidagi otlar rus tilidagi kabi morfologik tuzilishga ega emasligi bilan ajralib turadi. So'zlarda obyektivlik ma'nosi, asosan, so'zning semantikasi bilan ko'rsatiladi va bu son, hol va egalikning grammatik kategoriyalari bilan bog'liq. Bu xususiyatlar otlarni nutqning boshqa so'z turkumlaridan ajratib turadi. O'zbek tilida ham rus tilidagi kabi otlar gapda ega, toldiruvchi va kesim vazifasini balaradi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib shuni ta'kidlash mumkin, har ikkala tildagi otlar obyektivlik yoki hodisalarni ifodalaydi. Biroq, ularning farqi shundaki, rus tilida otlar nafaqat son va hol kategoriyasiga, balki grammatikaning rod kategoriyasiga ham ega (мужской, женский, средний, общий). O'zbek tilida esa otlarning obyektivlik ma'nosi son, hol, egalik kategoriyalari bilan uzviy bog'langan. O'zbek tilida rod kategoriyasi yo'q. O'zbek o'quvchilari uchun rod kategoriyasi yangi tushuncha bo'lgani sababli, ayrim hollarda otlarning rodini

aniqlash, otlarning rodlarga ajratilgan kelishig shakllaridan foydalanish, fe'l-kesimlarni predmetning rod kategoriyasiga mos holda qo'llashda birqator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Masalan: Отец, город, он (мужской род) – ota, shahar, u

Мама, школа, она (женский род) – ona, maktab, u

Море, окно, оно (средний род) – dengiz, oyna, u

“Egalik kategoriyasi turkiy tillarga xos bo‘lgan o‘ziga xos grammatik hodisa bo‘lib, ega shaxsi bilan egalik predmeti o‘rtasidagi bog‘liqlik munosabatini ifodalaydi. Barcha turkiy tillarda bo‘lgani kabi o‘zbek tilida ham predmetni, odatda, bir predmetning tegishlilik bo‘lmasa, neytral deb bo‘lmaydi, balki «...bir ob'ektning ikkinchi ob'ekt bilan organik bog‘lanishiga asoslangan mantiqiy munosabatlarning butun majmuasi» [1, 35-b.].

Masalan: 1. shahar shifoxonasi – городская больница (букв. «город + больница»), ya'ni shaharda joylashgan shifoxona

2. maktab kutubxonasi – школьная библиотека (букв. «школа + библиотека»), ya'ni maktabga tegishli kutubxona

3. bolalar bog'i – детский парк (букв. «дети + сад или парк»), ya'ni bolalar uchun park

4. qish ayosi – зимние морозы (букв. «зима + мороз»)

O‘zbek o‘quvchilariga tilni tez va mukammal o‘rganishda to‘siq bo‘livchi holat – rus tilidagi otlarda egalik kategoriyasining yo‘qligi. Masalan, rus tilida shunday deyiladi: «Отец работает в школе, мать – в библиотеке, брат учится в университете, а сестра ходит в детский сад», gapdagi vaziyat va muhit kimning ota-onasi va akasi (singlisi) muhokama qilinayotganini tushunishga yordam beradi. O‘zbek tilidagi holat va muhit unchalik ahamiyatli emas, chunki egalik kategoriyasi affikslari muayyan shaxsga munosabatni aniq belgilab beradi. Masalan, otam maktabda ishlaydi, onam kutubxonada ishlaydi, akam universitetda o‘qiydi, singlim bog‘chaga boradi. Bu misolda egalik kategoriyasi 1-shaxs birlik -m (-im) affiksi bilan ifodalanganligini ko‘rish mumkin. O‘zbek tilida egalik kategoriyasi egalik predmetiga bog‘langan shaxs olmoshlari va egalik qo‘shimchalarining kelishig affikslarining so‘zlarga bir vaqtda bog‘lanishi bilan ifodalanadi.

Masalan: mening kitob+im – моя книга

sening kitob+ing – твоя книга

uning kitob+i – его книга

bizning kitob+imiz – наша книга

sizning kitob+ingiz – ваша книга

ularning kitob+i – их книга

1 va 2-shaxs birlik va ko‘plik qo‘shimchalari 3-shaxs birlik va ko‘plikdan farqli ravishda so‘zda egalik ma‘nosini saqlab qoladi: maktab+im – моя школа, maktab+imiz – наша школа, maktab+ing – твоя школа, maktab+ingiz – ваша школа.

“Ammo atribut munosabat 3-shaxsning egalik nisbati bilan emas, balki shaxssiz ot bilan ifodalansa, III shaxsning egalik affiksi o‘z shaxsiy ma‘nosini yo‘qotib, go‘yoki shaxsdan chiqib ketadi” [1, 36-bet].

Masalan: kitob javon+i – книжная полка

shahar binolar+i – городские здания

Ona tilining, ya'ni o'zbek tilining o'ziga xosligi “o'zbek o'quvchilarining rus tilidagi nutqiga kuchli ta'sir ko'rsatadi va ular egalik kategoriyasi ta'sirida rus tilining o'ziga xos xususiyatlarini o'zbek tiliga xos xususiyatlar bilan yetkazishga harakat qiladi”. [1, 37-bet].

Shunday qilib, rus tili o'qituvchilari tilni o'rgatishda o'quvchilarning ona tilisining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishlari zarur. Nafaqat rus tilining rod, son va padej grammatik kategoriyalari haqida, balki o'zbek tilidagi ot so'z turkumida egalik kategoriyasi xususiyatlari, rus tilida ifodalanishi, ikki til grammatikasi o'xshashlik va farqlari haqida tushuncha berishlari lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.А.Азизов. Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков. Изд. «Ўқитувчи» – Т. 1983.
2. Д.Э.Розенталь, И.Б.Голуб, М.А.Теленкова / Современный русский язык – 11-ое изд. – М.: Айрис-пресс, 2010 – 448 с. – (От А до Я).
3. Е.К.Черничина. Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики. Волгоград – 2007.